

K pojmu "Einbildungskraft" u Novalise

Jiří Holý

Výraz "Einbildungskraft" se v němčině ustálil na konci 18. století. Často byl zaměňován s "Einbildung", tedy výmyslem a fantazírováním, ale vyhraňují se i rozdíly: např. Kant označuje Einbildungskraft /obrazotvornost/ na rozdíl od planého fantazírování za vyšší lidskou schopnost, jež může zpřítomnit a oživit jakékoliv vzdálené předměty.

Ve srovnání s většinou svých současníků včetně Kanta však Novalis značně rozšiřuje významový dosah tohoto pojmu. Obrazotvornost se u něj stává - podobně jako u mladého Schellinga nebo Schlegela - činným orgánem zrění a jednání vůbec. Je to magická čarodějná hůlka, která je s to nově rozvrhovat všechny oblasti empirické i duchovní reality a proměňovat tvářnost světa. "Die Einbildungskraft ist der wunderbare Sinn, der uns alle Sinne ersetzen kann - und der so sehr in unsrer Willkür steht. Wenn die äußern Sinne ganz unter mechanischen Gesetzen zu stehen scheinen - so ist die Einbildungskraft offenbar nicht an die Gegenwart und Berührung äußerer Reize gebunden."

Obrazotvornost tak dynamizuje, směřuje k organickému obrazu světa. Jejím prostřednictvím člověk překonává strnulé mechanické zákonitosti a otevírají se mu nekončící možnosti. Novalis klade do souvislosti obrazotvornost a svobodu /Willkür zde neznamena osobní libovůli/ - obě kompo-

nenty se mohou plně uplatnit až na základě vědomé reflexe. Taková oživující a sebe-vědomá obrazotvornost zakládá nakonec u Novalise celý básnický kosmos, je schopna objevovat stále nové dimenze vnitřního i vnějšího světa. "Aus der produktiven Einbildungskraft müssen alle innern Vermögen und Kräfte - und alle äußern Vermögen und Kräfte deduziert werden."

Pojem "produktive Einbildungskraft" je doložen v Kantově Kritice soudnosti - podle Kanta hraje produktivní obrazotvornost hlavní roli při estetickém chování /je to svobodná hra rozvažovacích sil, která se dává do pohybu v souhře obrazotvornosti a intelektu/ a zejména ji autor akcentuje v úvahách o géniovi. Produktivní obrazotvornost podle Kanta rozevívá výhled v nepřeberné pole příbuzných představ a vede nás tak přes zkušenost pouhých předmětů k jednotě nazírání a myšlení.

Tato pozoruhodná myšlenka jistě silně přitahovala Novalise i jeho přátele. V kantovském učení ovšem působivost produktivní obrazotvornosti zdaleka není neomezená. Funguje sice jako účelovosti se vymykající, oživující mohutnost, ale zároveň vede ke sféře intersubjektivního, ke svobodě, která je podle Kanta v poslední instanci řízena rozumem.

Novalis i další raní romantikové navazovali na Kanta hlavně prostřednictvím Fichteho, zčásti i Schillera. Fichtovo Vědosloví se stalo jedním ze stavebních kamenů romantických koncepcí, fascinovalo i Novalise. Na druhé straně však můžeme sledovat i kritické výhrady vůči fichtovskému jednostrannému voluntarismu, jak o tom svědčí i Novalisovy poznámky: "Ich fühle in Allem immer mehr die erhabnen Glieder eines wunderbaren Ganzen... Spinoza und Zinzendorf haben

sie erforscht, die unendliche Idee der Liebe und geahndet die Methode... Schade, daß ich in Fichte nichts von diesem Schöpfungsathem fühle."

Již zde jsou zřetelně patrné významné rysy Novalisova založení: jednak úsilí o organickou celistvost, v níž jsou veškeré věci i jevy světa navzájem protkány nekonečnými nitkami, jednak zdůraznění tvořivé síly lidského ducha, v níž spočívá těžiště jeho koncepce obrazotvornosti.

Takový přístup, v němž se spojuje ostré pozorování s osvojováním, citlivé vnímání s kritickým přehodnocením je pro Novalise příznačný. I když se v některých svých poznámkách ještě odvolává na Fichteho, překračuje již daleko horizont svého učitele: činnost sebe-vědomého subjektu směřuje např. v Novalisových úvahách k vytvoření ideálních niterných smyslů, které budou schopny nahradit lidské tělo a podle libosti transformovat vnější realitu. Proto věří, že "das wahre Ideal" je "möglich, wirklich und notwendig zugleich", vyhlašuje program oživení přírody magickou silou obrazotvornosti, v člověku spatřuje "Messias der Natur", v poetickém filozofovi "en état de Createur absolu".

A přece velmi jemnou demarkační linii mezi absolutním sebeovládáním a neomezeným ovládáním světa Novalis překračuje jen zřídka. Ani ne tak racionální zásah do vnější skutečnosti - kterým bylo očarováno tolik Fichtových následovníků -, spíše cesta dovnitř, k sobě samému /jak ji symbolicky dokládá pohádka o Hyacintovi a Růžence/ je pro Novalise směrodatná. Posledním smyslem takového procesu, uváděného do pohybu produktivní obrazotvorností, není však vymizení všech "vnějších smyslů", veškeré předmětné reality nebo dokonce veškerého vezdejšího světa vůbec. Nejde o pouhé rozpuštění v nekonečno; dokonale rozvinuté vnitřně

schopnosti činného ducha, lidské~~ho~~ duše a především poezie, hlavního nástroje a koruny produktivní obrazotvornosti, mají utkávat podivuhodná spojení mezi všednodenním životem a říší idejí, mezi konečnou a vezdejší realitou na jedné straně a nekonečností a zásvětím na straně druhé. Novalis usiluje o harmonii obou sfér, má na mysli dynamický vzájemný vztah všech těchto veličin, jak dokazuje i jeho pojem "Wechselrepräsentationslehre des Universums". I v jeho básnické tvorbě se vnitřně proplétá svět reality se světem ideálna, všední empirická zkušenost je prosvěcována zázrakem, zázračné se odehrává v proporcích každodennosti. Přichází tu ke slovu raně romantický progresivní univerzalizmus, myšlenka všeobsáhlé organické jednoty, "absoluten, wunderbaren Synthesis", jak rezumuje Novalis. K tomuto cíli směřuje i projekt novodobé Bible /koncipovaná nezávisle na F. Schlegelovi a souběžně s ním/ a stovky stránek Všeobecného brouillonu, v němž shrnuje poznámky ke všem oblastem filozofie, vědy, umění.

Úsilí o rovnováhu vede Novalise k určité averzi vůči všem druhům výstřelků, bizarnostem, vyumělkovanosti. Je příznačné, že i svou profesi - zaměstnání ve freiberských dolech a saských solivarech - Novalis na rozdíl od mnoha romantiků nikdy nepovažoval za úhlavního nepřítele svého umění. V dnes už slavném dopisu Carolině z ledna 1799 píše: "Jetzt leb ich ganz in der Technik, weil meine Lehrjahre zu Ende gehen, und mir das bürgerliche Leben mit manchen Anforderungen immer näher ist ... Die Poesie mit lebendigen Kräften, mit Menschen, und sonst gefällt mir immer mehr. Man muß eine poetische Welt um sich her bilden und in der Poesie leben." Z těchto slov znovu promlouvá

sklon ke vzájemnému, k harmonii směřujícímu pronikání předmětného i poetického světa. V témže dopise posuzuje Novalis Tieckovy Fantazie o umění a také zde můžeme zaznamenat jistou distanci vůči přemrštěnému artismu.

"Tiecks Phantasien hab ich gelesen. So viel Schönes darin ist, so könnte doch weniger darin sein. Der Sinn ist oft auf Unkosten der Worte menagiert." A dále pokračuje:

"Ich fange an das Nüchterne, aber echt fortschreitende, Weiterbringende zu lieben..."

V románu Jindřich z Ofterdingenu radí básník Klingsohr svému žáku Jindřichovi, aby se vyvaroval bezuzdného horování a blouznění a nabádá jej ke střízlivé a promyšlené činnosti. Požadavek vědomé kalkulace a smysluplné souvislosti celku není přitom porušováním regulí romantického programu - naopak, reflexe a univerzálnost patřily k základním článkům víry jenského kruhu. Jestliže se Novalis staví proti prázdným efektním fantaziím, odmítá "bloße Magie", zdůrazňuje proti tomu tvůrčí práci, přetváření, jež zviditelňuje nové dimenze vnějšího i vnitřního světa, domýšlí tím jen konsekventně vlastní i generační estetické a filozofické krédo.

Mnohým Novalisovým konceptům odpovídají téměř doslovně názory Friedricha Schlegela. Při bližším srovnání vystávají ovšem i difference. Z Novalisovy strany o tom např. svědčí krátké kritické poznámky ke Schlegelovým fragmentům, v nichž se častěji objevují výrazy jako "unverständlich", "artig", "willkürlich". Zajímavé jsou i komentáře ke Schlegelovým Idejím z roku 1899, které - na převažujícím pozadí shod a analogií - také ukazují rozdíly. Ve srovnání se Schlegelovým puzením k abstrakcím, nadsáz-

kám, destrukcím zaujímá Novalis spíše konkrétně lidské a harmonizující, jaksi uvážlivější stanovisko. Třeba k tvůrzení svého přítele, že fantazie je lidským orgánem božství, dodává Novalis "Nicht das Herz?" Pro něj není subjektivní fantazie sama nejvyšším cílem. "Wir müssen Magier zu werden suchen, um recht moralisch sein zu können." Novalis ^{se} Schlegely ^{se} se shodovali v postulátu romantické ironie, která má evokovat polydimenziálnost, mnohotvárnou plnost skutečnosti, její dynamičnost /Novalis dával přednost výrazu "Beweglichkeit", F. Schlegel "Agilität"/. Ale i sama ironie má v podání Friedricha Schlegela rysy pestré lehkosti, přezíravé, zničující suverenity lidského ducha, zatímco Novalis klade vždy znovu důraz na "produktive Dichtung", nejen reaktivní, ale hlavně aktivní tvůrčí postoj vůči realitě. Proto i ironii - podobně jako Einbildungskraft - nechápe Novalis jen jako těkající, libovolnou hru vyrůstající z dispozic subjektu, ale také jako zákonitou součást celku dění světa, tvořivého pohybu života samého, který se projevuje v nesčetných proměnách a s nímž jsme spojeni hluboce zákonitými a přece tajemnými spojeními.